

Милош М. СТАРОВЛАХ

ПЉЕВЉА – ГРАД КОЈИ УМИРЕ

Плодна пљеваљска котлина погодна за земљорадњу и сточарство, богата шумама и рудама, испресијецана ријекама Тихотином, Везишницом и Брезницом, од давнина је била повољна за живот људи. Преко ње су, још у римско доба, ишла и два особито значајна путна правца: један од Паноније према Јадрану и други од Босне према Полимљу и Метохији.

Живот људи на овом подручју нешто потпуније се може пратити од раног бронзаног доба. Трагови тог живота откривени су у селима Готовуши и Калушићима. У гробницама у Готовуши пронађени су предмети карактеристични за средину другог миленијума прије наше ере (спиралне наруквице, гривне, игле, копче и др.).

О животу у доба Римљана знаће се више када се изврши откопавање њиховог града, који се налази у Коминима – у непосредној близини Пљеваља. Још не знамо ни његово име, ваћ га означавамо као *Municipium S* (по почетном називу града). Римљани су се, иначе, доселили у ове крајеве у II и I вијеку прије нове ере, док је, судећи према некрополама у којима је пронађено посуђе, сребрене огрлице, вазе, чаше и др., град настао нешто касније. Међу пронађеним предметима посебно је интересантна веома лијепа чаша звана дијатрет, једна од три досада пронађене у свијету. Сама чињеница да је овај град имао статус муниципија, говори о његовом значају. То је, поред Дукље, једино до сада пронађено муниципијално насеље на територији Црне Горе.

* Проф. у пензији

У САСТАВУ СРБИЈЕ

У вријеме формирања првих српских држава, Пљевља су била једно од средишних подручја Рашке. Константин Порфирогенет у X вијеку, међу српским градовима помиње и Дрезник (Брезник), који се налазио на мјесту данашњих Пљеваља. Под данашњим именом, Пљевља се први пут помињу у дубровачком архиву, 1430. године. Тада су пљеваљски трговци продавали Дубровчанима кожу, вуну, мљечне производе, мед, восак, руду олова и цинка, гвожђа и цинобарита, а од њих куповали: со, уље, таканине и разне занатске производе.

У доба Немањића, у вријеме економског успона Србије, и на овом подручју почиње развој рударства. У Козици се експлоатише гвоздена руда, а у Шула долазе Саси, који ваде оловоцинкану руду. Они су у свом насељу имали и неку врсту школе, по чему су Шула и добила име (схоле – школа).

Послије смрти цара Душана, овим крајевима је једно вријеме владао Никола Алтомановић. Но, убрзо су његове области напали и међусобно подијелили Твртко I и Лазар Хребаљановић. По тој подјели Пљевља су припала Босни. Након Тврткове смрти, овим крајевима је владао Сандаљ Хранић. А његов насљедник Стефан 1448. године, у Милешеву прогласио се херцегом од св. Саве, а област којом је владао названа је Херцеговина. Херцег Стефан је имао и љетниковац – град Кукањ – на лијевој обали Техотине, у близини Пљеваља.

ПОД ТУРСКОМ ВЛАШЋУ

Послије битке не Брезници (1462), Турци су 1465. године освојили цио пљеваљски крај, организовали га у кадилук и прикључили Босанском санџаку. Пред њиховом најездом, један дио становништва се склања у још неокупиране крајеве, а један дио имућнијих трговца, користећи се раније успостављеним везама, одлази у Дубровник.

У прва два вијека турске владавине, Пљевља стагнирају у свом привредном и укупном развоју. Како каже љетописац манастира св. Тројице, тада су наступила „љута и прискрбна времена”. „И велика нам невоља од њих бијаше; оно имовине што имађасмо све нам узимаху. Једни одлазећи а други долазећи отимаху све што

смо стицали”.¹ Према попису који је урађен три године послје њихове окупације (1468), у Пљевљима је било само 72 домаћинства и 23 самца.

Након оснивања Херцеговачког санџака (1470), Пљевља улазе у његов састав. Захваљујући залагању Хусеин-паше Бољаница, Пљевља су од 1572. до 1833. године била сједиште Херцеговачког санџака². Од тада, прије свега, захваљујући његовим легатима, Пљевља се доста брзо развијају – граде се значајни привредни и административни објекти у чијој градњи учествују и стручњаци из Дубровника. Како наводи Евлија Челебија у свом „Опису красне вароши Ташлице”, поред Пашина двора са двадесет соба, великом салом за вијећање и осталим просторијама, помиње и безистан, три хана и двије стотине дућана. У то доба, обнављају се стари и развијају нови занати, првенствено везани за ремонт и израду оружја. Челебија помиње и умјетнички врло дотјеране пушке, које назива „даљан”, „бојли”, и „пушке”, као и „чамакли пиштоље”. На извору Бреанице радила је кожара, гдје је вршено штављење коже и припремање за даљу обраду. Поред осталих, средином XVI вијека, у њој је радило и 14 табака, три сарача и пет чизмара. Иначе, пљеваљске занатлије су имале и свој Синдикат, као и свог шехер ђехаја (старешину заната). Тада долази и до значајног напретка трговине. Обнављају се трговачке везе са Дубровником. У Пљевљима имају сједиште и неки дубровачки трговци. У трговини учествују и „функционери санџакбеговог дивана, обично ђехеје и варошки кнезови”. О степену развијености трговине говори и чињеница да су у Пљевљима имали своје „царинске и тржишне инспекторе”.

Процес исламизације на подручју Пљеваља текао је веома споро; готово да га међу старосједилачким становништвом и није било. Тако, према попису из 1516. године, у Пљевљима је било 130 хришћанских, а само 20 муслиманских кућа. И француски путописац Жан Шено, средином XVI вијека помиње Пљевља као „село насељено хришћанима”. Муслимани се у Пљевља у већем броју досељавају у вријеме када су она била сједиште Херцеговачког санџака. Тада се у Пљевља досељавају многи образовани људи: ка-

¹ Љуба Стојановић, *Стари српски записи и најписи*, I, Београд 1902, стр. 492.

² Хасим Шабановић, *Босански џашалук*, Научно друштво Нр БиХ, Дјела, књига XIV, стр. 47.

дије, учитељи, професори, официри и други службеници. У њима се отварају готово све врсте основних и средњих школа на оријенталним језицима (мектеби, иптидадије, медресе, руждије, идадије и др.) Захваљујући чињеници да је у Пљевљима живио значајан број образованих муслимана, од којих су многи били свјесни свог поријекла, манастир св. Тројица је једини манастир на простору рашке области који никада није био спаљен од турских војника, па чак ни 1808. године, када је његов игуман са калуђерима отишао у помоћ Карађорђевићевим устаницима. А када је 1859. године избио пожар у Манастиру, у његовом гашењу учествује и турска војска, док је султан Меџид дао помоћ за његову обнову. Тако да се данас у св. Тројици чува големо културно благо. У њему се, између осталог, налази највећи број (113) ћириличких рукописних књига на простору бивше СФРЈ, изузев Дечана, преко 800 турских докумената и др.

Године (1833), Херцеговачки санџак је подијељен на три санџака: Пљеваљски, Требињски и Мостарски. У саставу Пљеваљског санџака налазили су се и Пријепоље и Прибој. Од 1865. до 1877. године, била су у саставу Новопазарског санџака. Од 1877. године, Новопазарски санџак је издвојен из Босанског и припојен Косовском вилајету, и том приликом Нови Пазар је сведен на ниво казе (среза).

СТАЊЕ ПОСЛИЈЕ БЕРЛИНСКОГ КОНГРЕСА

Иако у вријеме одржавања Берлинског конгреса (1878) не постоји Новопазарски санџак, Аустроугарска, из политичких, односно својих империјалних разлога, „васкрсава” то име. Чиме је, како рече Цвијић, створено паклено стање (...), легло сталних немира и опасности за мир, нарочито намјештено буре пуно барута поред велике ватре, која га са свих страна лиже”.³ И Турска је из више разлога прихватила тај нови назив за рашку област.

Наиме, послје 1877. године, на подручју тзв. Новопазарског санџака постоје два санџака: Пљеваљски и Сјенички. Пљеваљски санџак су чиниле три казе: пљеваљска, пријепољска и прибојска, а Сјенички четири: сјеничка, бјелопољска, нововарошка и доњо-

³ Јован Цвијић, *Сабрана дјела*, књига III, Београд 1987, стр. 169.

колашинска, док је Нови Пазар припадао Приштинском, а Беране и Плав Пећком санџаку⁴. Од 1908. године, доњоколашинска каза је прикључена Пљеваљском санџаку. Међутим, након окупације Босне и Херцеговине, Аустроугарска је плански радила да одвоји овај простор од осталих југословенских земаља и докаже његову самобитност. Зато је за намјесника Босне и Херцеговине довела Бењамина Калаја, одличног познаваоца прилика на Балкану, доскорашњег њеног конзула у Београду и писца „Историје Срба”; а он ангажује Лудвика Толација да напише историју Босне, тако да се „Историја Босне мора схватити као један историјски организам, који се потпуно самостално развијао”.⁵ У истом циљу написана је и „Грамматика босанског језика”, 1890. године.

Слично се дешава и са тзв. Санџаком који „има положај уметнуте земље између трију држава, које имају сличне политичке тажње: Србија и Црна Гора с једне стране и Аустроугарска с друге стране”.⁶ Наиме, након успостављања војног гарнизона и конзулата у Пљевљима, Аустроугарска доводи за вицеконзула у Пљевљима Теодора Ипена, који пише „Историју Новопазарског саџака и Косова” (објављено 1892) да би доказао њихов аутономни развитак, односно њихову потпуну одвојеност од Србије и Црне Горе, те да највећи дио становништва Старе Рашке припада „босанском племену”. То Ипеново дјело је „постало прави приручник Бечке дипломатије за вођење антисрпске политике и доказивање некакве етничке и друге посебности Санџака”.⁷

Дакле, коначно ослобођење, 1912. године, овај простор, који наши тадашњи непријатељи назваше Новопазарски санџак, дочекао је расцјепкан на више административних јединица, али неком чудном инерцијом то име је наставило да и даље живи, не само у административном значењу већ каткад немјерно или злонамјерно и као географско-политички појам. Тај назив, опет из политичких

⁴ Новица Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије 1903–1918*, Цетиње 1981, стр. 140.

⁵ Вера Кришник-Букић, *Паралела у концептуализацији босанске нације с краја деведесетих и краја двадесетих вијека*, Историјска наука у Босни и Херцеговини у раздобљу 1990–2000, Сарајево 2003, стр. 123.

⁶ Јован Цвијић, *Н. д.*, стр. 119.

⁷ Миомир Дашић, *Незаобилазно у историографији Црне Горе*, Подгорица 2003, стр. 458.

разлога, прихватила је и КПЈ, па га је прије 65 година прогласила била за аутономну област. Нажалост, и данас му се придаје значење које му не припада. И зачудо, многи угледни историчари често и данас овај простор називају Санџаком. Међутим, када се ради о пљеваљском крају, овај простор се, у историјском смислу, може називати Рашком, Старом Србијом или Херцеговином, или још адекватније Сјеверном Црном Гором. А ако неко инсистира на имену Санџак, онда то може бити само Херцеговачки или Пљеваљски санџак, јер су Пљевља више од два и по вијека била сједиште Херцеговачког, а касније Пљеваљског санџака.

Послије Берлинског конгреса Пљевља су се нашла на четворомеђи Аустроугарске, Турске, Србије и Црне Горе. И свака од њих је на одређен начин претендовала на овај простор. Поред њих, за овај простор су на одређен начин биле заинтересоване и Русија, Енглеска, Италија и Француска. Тако су се Пљевља, као најразвијеније мјесто у овој области, у времену од Берлинског конгреса (1878) па до ослобођења 1912. године, нашла у самом центру европске дипломатије. Међутим, положај хришћана је постао још гори него што је био прије Берлинског конгреса. Трговина замире, школе се затварају, учитељи, уколико већ нијесу у затвору због учешћа у устанцима и бунама, бјеже у Србију. И већина свештеника је била или у затвору или у бјекству. Сељаци су притиснути многим дажбинама и порезима. А био им је угрожен и голи живот, јер су по селима крстарили многи пљачкаши и разбојници, које турска власт не спречава да то чине. Тако цариник са Јавора јавља Влади Србије (1890): „Како је и овдје наступило прољеће (...) то је и стари обичај: убијање, крађе, гоњење, пљачкање, отимање и сви остали зулуми, над овом јадном српском сиротињом (...) узело свој прави облик истребљења”⁸. Било је то вријеме, како каже Сретен Вукосављевић, када су у овом „тамном вилајету” била „пашчад пуштена, а камење везано”⁹ и када човјек „није смио тврдо заспати јер би могао изгубити главу и стоку од које је највише живио”¹⁰.

⁸ Ђорђе Радуловић, српски цариник на Јавору – Министру иностраних дела Краљевине Србије, Милић Петровић, *Документи о Рашкој области 1890–1899*, Београд 1997, стр. 109.

⁹ Сретен Вукосављевић, *Санџачке ћехаје*, Пријепоље 1936.

¹⁰ Сретен Вукосављевић, *Писма са села*, I, стр. 213.

Додатну невољу српском народу представљала је редифа. Тако цариник са Јавора, 1898. године, наводи подужи списак угледних Срба које су убили турски жандарми и други зулумћари и међу њима је и „одлични Србин и кмет села Бобова Симеун Јовић”, па Срби моле Владу Србије „да им се пошаље покоја Мартинка и вишека, па ма и за новац”.¹¹ Пет година касније, исти цариник констатује: „Стање у Сјеничком и Пљеваљском санџаку с дана у дан постаје све црње и горе”.

Младотурци су 1908. године смијенили пљеваљског мутесарифа Сулејман Хаки-пашу, јер је у вријеме његове власти стање у Пљевљима било нешто сношљивије него у другим крајевима. Након тога је у Пљевљима „завладало ужасно стање, како до тада никада није било”.¹²

Из ослобођених крајева Србије и Црне Горе, као и из окупиране Босне и Херцеговине, особито послје њихове анексије од стране Аустроугарске, 1908. године, на подручје Пљеваља долази велики број муслиманског становништва. Они богатији, са новцем који су добили од продаје имања, угрожавају српске трговце и занатлије, док сиромашни (мухаџери) стјешњавају српске сељаке, насељавајући се по сеоским пашњацима и шумама. У томе их увелико помаже турска власт, особито након доласка Младотурака на власт, који су настојали да изврше отоманизацију европског дијела Турске, рачунајући да ће то постићи насељавањем Муслимана на рачун српског становништва. Тим поводом, директор Српске гимназије у Пљевљима јавља Влади Србије да турска власт хоће „да насели тринаестину кућа мухаџера (...), између српских села Оћевине и Какмужа”.¹³ А управитељ основних школа пише Министарству просвјете Србије да се мухаџерима „немилице и нештедимце” дијели земља по селима у околини Пљеваља. И не само да тиме стјешњавају сељаке већ су и „несигурни за свој живот и своју

¹¹ Ђорђе Радуловић, српски цариник са Јавора – Предсједнику Министарског савјета и министру иностраних дела Србије, М. Петровић, *Документи I*, стр. 519.

¹² Стеван Самарџић, управитељ основних школа у Пљевљима – Главном школском турском, М. Петровић, *Документи о Рашкој области, 1900–1912*, Београд 1995, стр. 227.

¹³ Петар Косовић, директор Српске гимназије у Пљевљима – Главном школском турском, 1909. године (М. Петровић, *н. р.*, стр. 252)

имовину, пошто ови мухаџери избијају голи и боси и без игдје ичега”.¹⁴ Долазак мухаџера је нарочито појачан послије анексије Босне и Херцеговине. Тако се одмах иза тога на подручје Пљеваља доселило 246 породица.¹⁵ Слична ситуација је и на подручју Бијелог Поља, гдје „непрекидно у масама долазе исељеници (мухаџери) из Босне. Суд их насељава на најбољим мјестима и то по центрима наших старосједелаца. Свим исељеницима суд је у свему на руци. Подиже им куће и даје им готов новац. Њихово насељавање врши се по нарочитом плану. Већини наших старосједелаца биће онемогућен опстанак, а то се и хоће”.¹⁶

Због оваквог стања један дио сеоских породица са подручја Бобова, Ограђенице, Премћана и Вашкова побјегао је у Црну Гору; Док је Србија, због бојазни да не изгуби свој утицај у рашкој области, настојала да спријечи исељавање из ове области. Међутим, српски цариник са Јавора обавјештава Владу Србије 1900. године да се сваким даном повећава број избјеглица из Турске, међу њима многи немају ништа сем ситне дјеце. Суочен са сталним притиском избјеглица, који непрекидно преко Јавора прелазе у Србију, начелник Округа чачанског пита министра иностраних дјела хоће ли дозволити долазак нових избјеглица, а министар иностраних дјела Краљевине Србије наређује начелнику чачанског и рудничког округа да „пребегле фамилије из Турске прихвате, укажу сваку помоћ и одбране их од напада Турака”.¹⁷

Проблеме настале насељавањем мухаџера користи Аустрија подстичући Србе на буну и наговарајући их да не плаћају дажбине, а истовремено говорећи турским властима да је овај крај угрожен од стране Србије и Црне Горе. „Читави легиони агената и шпијуна” – како јавља Никола Минић, професор Пљеваљске гимназије Министарству иностраних дела Србије – аустријских, под вођством њиховог шефа Драшковића, разлетили су се на све стране и развили најживљу акцију. Њихови тајанствени и раније необјашњи-

¹⁴ М. Петровић, *Документи...*, 1900–1912, стр. 254.

¹⁵ Иван Косановић, *Новојазарски санџак и његови етнички проблеми*, Београд 1912, стр. 54.

¹⁶ Јосиф Јевђевић, управитељ основних школа у Бијелом Пољу – Главном школском туторству, М. Петровић, *Н. г.* стр. 262.

¹⁷ М. Петровић, *Документи...* 1900–1912, стр. 40–50.

ви ноћни излети данас су постали јасни свакоме”.¹⁸ Наиме, преобучени у турска одијела, аустријски агенти су ноћу ишли по српским селима и чинили веће злочине него сами Турци. Све то доводи до појачаног исељавања у Србију и Црну Гору.

Православно становништво у пљеваљском крају највећим дијелом поријеклом из старе Херцеговине, било је српско; зато се „турском на свим пољима рада за одржање и афирмацију супротстављало српско”, надајући се да ће им сусједне српске државе помоћи да се ослободе турске власти.¹⁹

Налазећи се између Црне Горе и Србије, подручје Пљеваља било је подједнако интересантно и за једну и за другу, тим прије што су се могле даље ширити само на рачун неослобођених крајева Турске, тако да су се односи према овом крају одражавали и на њихове укупне односе. Но, Србија и Црна Гора су, поред искрене жеље да помогну својим сународницима, имале и своје посебне државне интересе, које су покушале остварити јачањем свога утицаја, прије свега, преко школа и црквеношколских општина. При томе су се често међусобно некоректно односиле, стављајући у први план династичке интересе.

СТАЊЕ ПОСЛИЈЕ ОСЛОБОЂЕЊА

Према попису из 1908. године, Пљевља су имала 14.000 становника, а приликом ослобођења 1912. око 15.000. Међутим, након тога долази до масовног исељавања Муслимана, тако да се убрзо број становника преполовио.

У Првом балканском рату, у Пљевља су без борбе истовремено ушле српска и црногорска војска и споразумјеле се да граница буде Ђехотина, тако да је град држала српска војска до коначног разграничења послије Другог балканског рата (1913), када су припала Црној Гори.

У вријеме Краљевине Југославије, упкос сталном исељавању Муслимана, за двадесет година (1918 – 1938) број становника у Пљеваљској општини се више повећао него за наредних 70 година.

¹⁸ Никола Минић – Министру иностраних дела Краљевине Србије, М. Петровић, *Документи* 1900–1912, стр. 132.

¹⁹ Ђоко Пејовић, *Полиџика Црне Горе у Зайтарју и Полимљу, 1878–1912*, Титоград 1973, стр. 6.

Иначе, и даље се наставља кретање становништва из Херцеговине и Црне Горе преко пљеваљског подручја, тако што је сваки нови талас са собом носио и дио становништва са овог простора, док је дио оних који су из поменутих крајева кретали према Србији остајао на простору Пљеваља. Зато на овом подручју нема племена, па ни већих братстава, јер је дио рођака остао у Херцеговини и Црној Гори, а дио се одселио за Србију.

Пљевља у саставу Зетске бановине, односно Краљевине Југославије, изузев образовања, нијесу имала значајнији економски напредак, чак су, као и цијела рашка област, сматрана „југословенским Сибиrom”.

ПЕРИОД ПОСЛИЈЕ ДРУГОГ СВЈЕТСКОГ РАТА

Поратна историја Пљеваља, практично, почиње од њиховог ослобођења, 20. новембра 1944. године, када су још била у саставу ЗАВНО Санџака, што ће касније, особито у првим поратним годинама, имати значајан утицај на подозрив однос црногорске власти према Пљевљима, јер су неки истакнути учесници НОР-а са овог подручја више били окренути према Србији, него према Црној Гори. Санџак је у почетку Устанка, до октобра 1941. године, био у саставу Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак. Ово осамостаљење није било по вољи ПК КПЈ за Црну Гору и Боку, па су покушали да се врати првобитно стање, на шта реагује ПК КПЈ за Санџак писмом Централном комитету КПЈ, у коме, између осталог пише: „Овај летак изазвао је реаговање код маса православне вјере, а велики страх код муслиманских маса”. Ни са расформирањем ЗАВНО-а, као и са његовом подјелом није ишло лако. Заправо то је прихваћено искључиво из партијске дисциплине. На неки начин то је изразио и вијећник АВНОЈ-а Хаџисмаиловић: „Ово је једна жртва, коју морамо да поднесемо у интересу цјелине”.²⁰

Не само да у првим поратним владама Црне Горе нема Пљевљака већ, особито првих десетак година, на важне партијске и државне функције републичко руководство шаље у Пљевља „странце”, или људе који су „школовани” на разним скраћеним курсеви-

²⁰ Записник са последњег засједања ЗАВНО Санџака у Новом Пазару, 29. марта 1945. године, Зоран Лакић, *Партизанска аутономија Санџака*, Подгорица 1992, стр. 269.

ма, што је увелико успорило укупни развој Пљеваља, јер су ти кадрови били веома подозриви према људима који су редовним путем завршавали школе, видећи у њима потенцијалну опасност по своје руководеће положаје. Али и врло послушни према представницима више власти.

На подручје Пљеваља у току рата доселио се велики број избјеглица из „Велике Албаније” (којима је био забрањен повратак на своја огњишта) и из „Независне Државе Хрватске”, на другој страни, након ослобођења у Пљевља су стизале колоне избјеглих (већином Муслимана), који су се враћали без игдје ичега. „Хиљаде жена, дјеце и људи требало је прихватити и правовремено смјестити”.²¹

У времену од новембра 1945. до почетка 1947. године, рачунајући и избјеглице којима је забрањен повратак на Косово и Метохију, у Војводину се из Пљевља одселило око 1700 људи. Међутим, касније се већина вратила на своја огњишта, разумије се, сем избјеглица са Косова, који нијесу имали гдје да се врате. Интересантно је да Муслимани нијесу жељели да иду у Војводину, иако их се у првим поратним годинама доста иселило са подручја Пљеваља, већ су највећим дијелом одселили у Турску, Сарајево и Загреб.

Након Резолуције Информбироа, дошло је до познате економске блокаде и раскида свих уговора са СССР-ом и источноевропским земљама, што касније неке западноевропске земље користе да на разне начине уцјењују нашу земљу. Излаз је тражен у „повећању рударске и шумарске производње, како би се појачаним извозом ових производа земљи обезбиједила потребна девизна средства”,²² у чему је, бар када се ради о Црној Гори, пљеваљски крај имао прворазредну улогу. Његове шуме су тада сјечена немилице, док су Италијани одабирали само најквалитетније трупце, без иједног чвора, на примјер.

ГЛАВНИ УЗРОЦИ СТАГНАЦИЈЕ

Како објаснити готово несхватљиву чињеницу да град старији више од 1000 година, дуго времена главни привредни и културни центар једне широке регије, који је доскора остваривао једну тре-

²¹ Први конгрес КП Црне Горе (Документи), Титоград 1948, стр. 299.

²² Група аутора, Југославија 1941–1981, Београд 1981, стр. 131.

ћину бруто дохотка у Црној Гори, тако катастрофално изостане у свом развоју, иако је имао готово идеалне природне претпоставке за много бржи развој. Ни приближно сличан примјер није се десио у читавој бившој СФР Југославији. Ево неколико, по нашем мишљењу, битних разлога:

1. Географски положај у односу на републичке границе. Пљевља су природни, економски, културни и историјски центар шире регије, према којој су од давнина биле упућене околне вароши и варошице: Фоча, Чајниче, Рудо, Прибој, Пријепоље, Бијело Поље, Жабљак, као и велики дио старе Херцеговине и још неке нешто удаљеније од поменутих вароши. У њима су до 1912. године постојале готово све врсте основних и средњих школа на оријенталним језицима. У Пљевљима је основана и прва Српска гимназија (1901), на простору од Цетиња до Краљева и од Сарајева до Скопља, у којој је више од половине ђака било изван пљеваљског простора. Међутим, успостављањем републичких граница, стање се из основа измијенило. Она су се нашла на ћошку Црне Горе (вјероватно би им се слично десило и да су припала Босни и Херцеговини или Србији), о чему се посебно морало водити рачуна. Једино је Међурепубличка заједница за просвјетно – културне дјелатности успјела једно вријеме да „поништи” републичке границе. Али то нико други није слиједило, чак се и на њене активност, каткад, није благонаклоно гледало.

2. Слаба саобраћајна повезаност. Ђехотина је, на примјер, једина ријека у Црној Гори чијом долином нема адекватног пута, иако је то за Пљевља важно не само за повезивање са Фочом, односно Босном и Херцеговином, већ и за отварање више околних села. Нема, чак, ни неких путева који су се користили још у доба Римљана.

Пљевља су у поратном периоду имала више кабасте робе са огромном тежином него читава Црна Цора. Готово непрегледном колоном камиона из Пљеваља, особито према Пријепољу, вожени су: угаљ, олово и цинк, барит и дрвена грађа. Када је, на примјер, прављен елаборат о економској оправданости пруге Београд – Бар, као један од веома битних фактора који је ишао у прилог њене неопходности, наведен је пљеваљски рудни басен. Међутим, толико потребних двадесетак километара жељезнице од Пљеваља до Колуврата (код Пријепоља) ни до данас није направљено, а изграђена

је, рецимо, пруга Подгорица – Скадар, посред ћемовских винограда, која доскоро и није коришћена. Није се, дакле, радило о немању новца, који би се брзо вишеструко вратио, већ о нечему другом.

3. Маћехински однос републичког руководства према овом подручју, које је у читавом поратном периоду безобзирно раубовано, без надокнаде, иако се углавном ради о необновљивим ресурсима. Републичко руководство, особито у неколико првих поратних година, у Пљевља је слало добар дио привредних и политичких кадрова из других крајева Црне Горе, јер, из раније помињаних разлога, није имало довољно повјерања у Пљевљаке. Тако је одмах смијењен честити човјек и уз то првоборац Милосав Лацмен са положаја шефа УДБ-е и доведен не само нови шеф УДБ-е већ и још неколико његових сарадника из других крајева Црне Горе, који нијесу познавали људе са овог подручје, што им је, између осталог, правило сметње у обављању њихових, иначе, незахвалних послова.

4. Неспособност и недовољна енергичност дијела руководећег привредног и политичког пљеваљског кадра. Неки угледни и енергични људи попут Јоса Мирковића, Маринка Голубовића склоњени су у страну, јер се више вјеровало у оне кадрове што су на брзину „школовани”, који су без неопходне стручне спреме, захваљујући „политичкој подобности”, запосјели руководећа мјеста, а да би их задржали главни адут им је била послушност према надређеним, па макар то било на штету краја који су представљали. Захваљујући немилосрдном раубовању природних богадстава, често су се хвалили „здравом” пљеваљском привредом, од које су често мало или нимало одвајали за потребе града. Ти људи, у највећем броју случајева, нерадо су у својој близини гледали школоване људе, видећи у њима потенцијалну опасност за свој положај, што је спутавало бржи напредак дјелатности којом су руководили. Иначе се код нас дуго времена више цијенила идеолошка подобност, као што се сада цијени страначка припадност, него стварна способност људи. Колико су мало уважавана стручна мишљења, илустративан је примјер расправа о локацији Цементаре, која је практично лоцирана у самом граду, и разумије се, ускоро затворена. Узалуд је наш познати архитекта и предратни студент Сорбоне Бајо Мирковић указивао да је не треба ту поставити, већ неколико километара низ Ђехотину. Кад је ипак то урађено, упркос његовим аргументима, крајње разочаран рекао је: „Ја сам побијеђен, али нијесам убијеђен”.

5. Пљевља често нијесу имала адекватне, ни из своје средине, представнике у савезним и републичким институцијама у којима се одлучивало о битним питањима развоја појединих подручја, већ су за „своје” представнике неријетко прихватала људе са других подручја; уз то, служила су и за задовољавање разних структура (националних, радничких, сељачких, женских) у представничким тијелима Републике и Федерације. На примјер, у поратним владама у Републици, сасвим мало је било људи рођених на подручју Пљевља. Иначе, у много случајева на одређена мјеста у Републици и Федерацији били су „преплаћени” неки људи који су се „осјећали” Пљевљацима само у вријеме избора.

Каткад се добија утисак да смо ми Пљевљаци сасвим добри у међусобним односима све до момента кад неко од нас треба да „престигне” остале, а тада неријетко кажемо: „Е зашто баш он”, односно волимо да одаберемо за одређену функцију неког ко није Пљевљак. Примјера ради наводимо да у стогодишњем раду Пљеваљске гимназије, од 23 директора само су четворица били Пљевљаци.

Чини се да би се само на примјеру Пљеваља и Никшића могла написати солидна етнолошка студија о прворазредној улози кадра у развоју неке средине. Крај Другог свјетског рата су дочекала на приближно истом нивоу развијености. Сви природни услови били су на страни Пљеваља (рудно богатство, шуме, ливаде и њиве). Међутим, за посљедњих 60 година број становника у Никшичкој општини је повећан за више од 38.000, или за 99,98%, а у Пљеваљској мање од хиљаду, односно 2,27%.

И када се врши поређење са Црном Гором у цјелини, разлика у повећању броја становника је огромна на штету Пљеваља. Наиме, то повећање у односном периоду у Црној Гори у цјелини износи 78,33%, што значи да је повећање у Пљевљима мање 34 пута у односу на црногорски просјек!

6. Генарална политика привредног развоја Југославије: деаграризација и индустријализација земље веома лоше се одразила на развој пљеваљског краја. Што се тиче индустријализације на подручју Пљеваља, урађено је мало, а и то мало највећим дијелом погрешно је урађено. Док је, на несрећу, деаграризација потпуно „успјела”, јер су многа села опустјела. На примјер, у основним школама на селу за посљедњих тридесет година, број ученика се смањио десет пута, а рачунајући и град три пута. Не само издвојених одјељења

већ и више матичних школа, у којима је било и по неколике стотине ученика, данас је затворено. Или још шокантнији примјер, у посљедњих неколико година у Пљевљима се рађа просјечно око 400 беба, а осамдесетих година прошлог вијека рађало се око 1000. Или, између два задња пописа, број становника у Пљеваљској општини смањен је за више од 6000, тако да она данас има готово исти број становника, као прије 60 година.

7. Обавезан откуп, сељачке радне задруге, а особито лична несигурност у првим поратним годинама, увелико су успориле развој једног броја села. Наиме, добар дио сељака се нашао у процијепу између одметничких четничких група и суровог понашања и неразумијевања њиховог положаја од стране УДБ-е, што је увелико успорило напредак тих села.

САДАШЊЕ СТАЊЕ

Пљевља су данас уклијештена између отпада Рудника угља на Јагњилима и шљаке коју Термоелектрана одлаже на Маљевцу; док је земља, непосредно уз град, преорана огромним рудокопима, загађене ријеке, а на небу облаци отровних гасова. Највећи загађивачи Термоелектрана и Рудник угља не само да трују живе већ претјераном експлатацијом угља троше и оно што припада још нерођеним. У Термоелектрани годишње сагори око милион и по тона угља, и грађани за своје потребе сагоре око 100.000 тона. При томе – како тврди предсједник Еколошког друштва „Брезница”, Митровић – избаци се у ваздух око 60 тона сумпор-диоксида, 37 тона прашине и 84.780 кубних метара дима, односно у току једног дана у атмосферу се избаци око двије и по тоне сумпор-диоксида, тона и по прашине и три и по хиљаде кубика дима, а за само сат рада, у атмосферу се испусти 128.000 кубика водене паре. Тешко је и претпоставити како изгледа небо над Пљевљима у току магловитих дана, који су овдје веома чести. Иначе, угљ сам од себе испушта у ваздух отровне гасове: угљен – моноксид, угљен-диоксид и сумпор диоксид.²³

Рудник угља и Термоелектрана увелико загађују и ријеке Везишницу и Тихотину, у које се без пречишћавања уливају отпадне воде, тако да су и рибе из ових ријека обољеле и нијесу за људску ис-

²³ „Вијести” од 17. новембра 2006.

храну. Посљедице од отровног ваздуха, који загађују Термоелектрана и Рудник угља, по здравље људи су веома лоше. Како саопштавају из Дома здравља у Пљевљима, забрињавајуће се повећава број респиративних обољења, нарочито код дјеце. Тако је у току прошле године било 1300 дјеце са обољелим дисајним органима, од којих велики број са асмастичним симптомима, а било је доста и оних са упалом плућа. Тако, на примјер, прије 20 година, за 23% Пљевљака узрок смрти била је болест дисајних органа, а 2001. године за 50,3%.²⁴ Значи, узрок смрти за сваког другог Пљевљака је болест дисајних органа.

Упркос поменутој недопустиво великој загађености Пљеваља, врше се припреме и измјешта се Ђехотина, да би се наставило копање угља непосредно покрај града, а говори се и о изградњи другог блока Термоелектране, што ће, разумије се, повећати потрошњу угља. Истина, говори се и о топлификацији града, да би се смањиле количине дима од угља који троше домаћинства. Но, то је толико стара прича да тешко ко у то вјерује.

Страх за сопствено здравље, а особито за здравље дјеце, просто тјера људе да напуштају Пљевља и снажно опомиње оне који су евентуално жељели доселити се у Пљевља, да то не чине. Пљеваљска села су толико опустјела да у њима готово и нема младих људи. У њих се досељава само понеки старац и старица да би били ближе љекарима, те се добија утисак као да сада исељавања и нема.

КУДА СЕ СЕЛЕ ПЉЕВЉАЦИ

До средине садамдесетих година прошлог вијека, Пљевљаци су се најчешће селили у Београд, првенствено ради школовања и након завшетка студија, многи су тамо остајали, тако да данас у Београду има више Пљевљака него у Пљевљима. Међутим, након оснивања Универзитета у Подгорици, главни правац исељавања иде према њој, гдје нас сада има више од 10.000. Муслимани, и раније и сада, највећим дијелом се селе у Сарајево, тако да сада у Сарајеву има око 12.000 Пљевљака. Поред тога, Пљевљаци се селе и у Црногорско приморје, разна мјеста у Србији, нарочито у сусједне градове, као и у многа мјеста Босне и Херцеговине, тако да данас ван Пљеваљске општине живи бар три пута више Пљевљака него у њој.

²⁴ Исто.

*

И на крају – упркос свему реченом, највећу одговорност за овакво стање у Пљевљима носимо ми Пљевљаци, ма гдје живјели и ма чиме се бавили. Поред политичара и привредника, ни ми који се бавимо другим дјелатностима нијесмо довољно урадили за Пљевља, на примјер, на презентацији великог културног и историјског богатства овог краја. У манастиру св. Тројице налази се велика историјска и културна грађа, која се јако мало користи и која је широј јавности непозната. Чак и најпознатија ћирилична рукописна књига – „Љетопис Гаврила Тројичанина”, која се чува у Државном архиву у Прагу, тек ових дана, и то уз помоћ Пивљана, учињена је доступном читаоцима. Ни чувени пљеваљски мелос нијесу објавили ни Пљевљаци ни Црна Гора, већ је то учинила Руска академија наука. Или, ни данас не знамо о чему и шта је то пјевао Јахија Таслицали (Пљевљак). Пљевља, у шта је тешко повјеровати, немају ни своју Монографију.

Miloš M. STAROBLAH

PLJEVLJA—THE DYING CITY

Summary

Arable basin of Pljevlja, suitable for agriculture and cattle breeding, rich in forests and minerals, with rivers Cehotina, Vezisnica and Breznica, was always favourable for a living.

In Nemanjici time minerals were exploited, many crafts and trades were developed, and trading was mainly with Dubrovnik. After Turkish occupation in 1465 there was huge stagnation period in the development of Pljevlja. However, when Pljevlja became centre of Herzegovina's Sandzak in 1576, the town started to develop again.

In the period after the World War II, although there were very favourable nature conditions for that, faster development didn't happen because of negligence of the Republic and municipal authorities. In past 60 years the average growth of population in Montenegro was 78.33%, but in the municipality of Pljevlja it was only 2.27%.

Today, environment (and health) conditions in Pljevlja are very bad, especially because of emission of poisonous gases, dust and steam coming from Thermolectric plant and the Mine Coal.

